

József Attila verseinek új kiadásáról

József Attila összes műveinek kritikai kiadása (Akadémiai, 1953 és 1955) után, nagyobb példányszámban 1977-ben jelent meg az egész életmű a nagyközönségnek is hozzáférhetően a Magyar Remekírók sorozatban. A Szabolcsi Miklós szerkesztésében (Fehér Erzsébet és Tverdota György jegyzeteivel) készült könyvről Benjámin László írt elismerő recenziót (Új Tükör, 1978. 8. 2.), amelyben ugyanakkor nem hagyta szó nélkül, hogy az *Öt szegény szől* című vers kimaradt, s helyét — „évekkel korábbi változata” — az *Áradat* vette át. Válaszában Szabolcsi Miklós azt írta: valóban vitakérdés, melyiket kellene főszoveggként közölni, s jöllehet, hajlott arra, hogy az utóbb — feltehetően nem elsősorban politikai, hanem esztétikai szempontok szerint — továbbfejlesztett változat a végleges, mégis az *Áradat* mellett döntött, de egyúttal felhívta arra is a figyelmet, hogy készülöben van az új kritikai kiadás, s a munkálatokat vállaló Stoll Béla „feladata lesz ebben a kényes (s sok más ilyen) kérdésben dönteni”. Nos, Stoll Béla azóta döntött is: a fenti esetben mindkét szöveget közölte, főszoveggként az utolsó változatot, tehát az *Öt szegény szől* címűt tüntette föl, mégpedig a mű keletkezésének legkorábbi dátumával, a változatok közé pedig a korábbi szöveget vette föl.

Stoll Béla, akit eddig a régi magyar irodalmi — elsősorban XVII. századi — szövegek kutatójaként s kitűnő textológusaként ismertek, öt évvel ezelőtt vállalta magára József Attila versei kritikai kiadásának elkészítését. A nehéz munkát befejezte, s a kritikai kiadás 1980 eleje óta megjelenésre vár. Szerencsés fordulat, hogy a szövegkritikai munka gyümölcseként máris kiadta a Szépirodalmi Könyvkiadó a nagyközönségnek szánt új kötetet. Már ez a könyv is bizonyítja, hogy Stoll Béla igen komoly munkát végzett. Számptalan fontos eredményéből most csak néhányra tudjuk felhívni a figyelmet. Hogy világosan láthassuk, mi az, ami új, az eddiektől eltérő a kötetben, az összehasonlítás alapjául József Attila verseinek már említett legutóbbi, a Magyar Remekírók sorozatban megjelent kiadását használtuk.

Az első, amire felfigyelhetünk, az, hogy míg a korábbi kiadások az 1921-ben írt versekkel kezdődtek, s az ezt megelőzően születettek a *Zsengék* között szerepeltek, addig a Stoll szerkesztette kötet az 1916—18-as *Kedves Joci!* s az 1920-as *A szolnoki hídon* című verssel kezdődik, majd az 1921-ben írt 21 teljes értékű műnek tartott verssel folytatódik. Érdekes újítás az is, hogy a töredékeket sem a megszokott helyükön: a főszovegek után, a kötet végén találjuk, hanem keletkezésük événél, pontosabban az adott esztendő termését jelentő versek után együtt-egyszerre olvashatók, egymástól csak egy-egy csillaggal elválasztva. E megoldás nemcsak annak a szempontnak az erősítését jelenti, hogy nem szerencsés a „töredékek” számát szaporítani, hanem üdvös és hasznos is, mert az olvasó így képet alkothat egy-egy esztendő teljes versanyagáról, s az így könnyebben is kezelhető kötet egyúttal lehetőséget teremt az alkotói folyamat közvetlenebb megfigyelésére is. (Sőt, érzésem szerint még „játékra” is buzdít bennünket Stoll, amikor a töredékek általa megválasztott sorrendjével szinte biztat, hogy fogadjuk el izgalmas olvasatait, s akár egybe is olvashatunk, egy versnek is tekinthetünk több hasonló tartalmú, vagy motívikusan egymásra utaló töredéket. A textológus kínálta olvasatok érdekes, új értelmezésre is inspirálhatják az olvasót.)

A kötet leglényegesebb újítása az, amire ismertetésünk elején már utaltunk: harmincnégy, önálló versként olvasható változatot is feltüntet Stoll Béla. Változatként — következésetesen — a korábban írt szöveget közli, s az utóbb írt vagy átalakított verset tekinti főszovegnek. Ez egyúttal azt jelenti, hogy végső szövegnek azt a változatot tekinti, amelyet József Attila — válogatott kötetébe, a *Medvetáncba* vett föl. A széles olvasóközönség így tulajdonképpen több esetben, számára eddig ismeretlen versekkel találkozhat. Megkönnyíti az olvasást, hogy a kritikai kiadás

eddig gyakorlatától eltérően nemcsak a megváltoztatott részeket, hanem az egész textust együtt olvashatjuk — élvezhetőbb módon — mind a főszövegek, mind a változatok esetében. Lássunk csak egy példát: 1929-ben írta a költő *Nyár* című versét, melynek utolsó két sorát a nagyközönségnek szánt kötetek (s a tankönyvek) eddig csak így közölték: „csattan a menny és megvillan, / elvtársaim: a kaszaél.” Ezt a versbefejezést most a változatként feltüntetett szövegben olvashatjuk a 495. oldalon, de ugyanott, a szöveg alatt ezt az utalást is megtaláljuk: „Változatát lásd a 278. lapon.” Azaz: két változatról van itt szó, s a megadott lapszámon található a textológus szerint főszövegnek tekintendő. Annak a befejezése pedig így hangzik: „csattan a menny és megvillan / kék, tünde fénnel fönn a tél.” A szöveg alatt itt ez olvasható: „1929 nyara / 1934.” A Medvetáncba fölvetett versek (*Rög a rögöz, Isten, Fagy, Őt szegény szól*) és változataik mellett helyet kaptak olyanok is, amelyekben különböző más okokból változtatott a költő. Így például a *Simon Jolán* és a *Németh Andor* a változatok között olvashatók, főszöveggként *Két vázlat* cím alatt szerepelnek. Hasonló megoldással élt Stoll más esetekben is: a *Két dal* első darabja *Néhány éjjelre, padra, kőre*, második darabja pedig *Dal* címen olvasható a változatok között. Az eddig *Kirakom röggel* címen ismert verset e címmel a változatok között, főszöveggként pedig, mint a *Két vers, kertről* második részét találjuk meg. Az *A fán a levelek változata Ősz* címen, a *Haszoné A tőkések hasznáról* címen, a *Majd... változata* pedig (*Kiknek adtam a boldogot...*) címen, a *Zuzmaráé Kínos, szögletes múltasom* címen, a *Harmatocskáé (Lágy tájék...)*, a *Piros hold körül* változata pedig *Meggy a kórón* címmel olvasható. A példák további sorolása nélkül is megállapítható, hogy az új kötetben gyarapodott a József Attila-versek száma, még akkor is, ha Stoll hagyott is ki olyan műveket, melyeket eddig József Attilának tulajdonítottak. Mint azt a kötet sajnálatosan rövid — mindössze 24 sornyi — jegyzet részében elmondja, kihagyta azokat „a kétes hitelű verseket, amelyeknek a szövegét csak a bizonytalan emlékezet őrizte meg: *Nézi kedves... Elűtötte már... Lánykérés, Mózi Ferencet lelőtték... Mint a szív az első szerelemnek...*”. A *Felfelé törés* és a *Kurucok beszélnek* című verseket azért nem közölte, mert bizonyos, hogy azokat nem József Attila írta, s kihagyta Stoll a kétes hitelű versfordításokat is. (S az eddigi szerkesztőkéhez hasonlóan Stoll könyve sem tartalmazza a *Nem! nem! soha!* című zsenget, „mert — talán — sértené a szomszéd népek nemzeti érzését”). Hiába keresnénk [*A raktár*] címen ismert rövid töredéket is, mert az, mint a (*Tehervonatok tolnak...*) utolsó szakasza találta meg a helyét. (Ezzel a megoldással élt a kritikai kiadás 1955-ös javított változata is, de a „népszerűsítő” kiadások mindeddig nem így közölték.) Itt jegyezzük meg, hogy azok számára, akik hozzászórtak már az eddigi kiadások felépítéséhez, címrendszeréhez, hasznos lenne, ha Stoll kötetének egy újabb kiadásában bő(vebb) jegyzetanyag hívná fel a figyelmet az ilyen és hasonló esetekre-különbségekre. Az igényes olvasó számára komoly munkát jelent azoknak a verseknek a kikeresése, amelyeket eddig más címen, vagy csak kezdősoruknak megfelelően ismert. Ezért sajnálatos, hogy Stoll könyve nem tartalmazza a kezdősorok mutatóját. Ugyanakkor legalább akkora öröm is, hogy a szövegpontosítás, címmódosítás következetességéről tesz tanúbizonyságot Stoll Béla. A sok példa közül csak néhány érdekesebbet, fontosabbat említünk, mégpedig úgy, hogy a felsorolásban előre kerül az újabb cím, s ezt követi az eddigi gyakorlatnak megfelelő „megszokott”: *A bőr alatt halovány árnyék* = [*Egy átlátszó oroszlán*], *Ady Endre helyett mondom* = [*A sírás nekem nem kenyerem*], *Munkáshalál* = [*A gép elkapta*], *Világ megokolt útálata* = *A világ megokolt utálata*, *Költőszerelem teremtő ereje* = [*Az erdőben elülnek*], *Az új honörhöz!* = *Egy új honörhöz!*, *Boldog hazug* = [*Óh, boldog az...*], (*Boruljatok csak össze bennem*) = [*Istentelen, bús sarkvidéken...*], *Egy büntetőszéki tárgyalás irataiból* = *Jelenet egy büntetőszéki tárgyalás irataiból*, *Furcsa fohász a sínek között* = [*Te a lelkek összessége...*], *Májusi ének* = [*Örök reménység istenajka*], *Templom; hulla; rózsza* = [*Komoly, komor, magányos*], (*Szél csapta...*) = *Szél, Ember is; magyar is; magam is* = *Mert ismeretlenünknek tetszik, (És ámulok...)* = [*Én ámulok...*] stb. Az eddig Négy-

kézláb másztam címen ismert verset is hiába keressük így, s hogy kezdősora alapján találjuk meg, ez egyúttal azt is jelenti, hogy a mű új első szakasszal bővült, mely bár csonka, mégis fontos részét képezi az Isten-, illetve apaversek „sorozatának”. A csonka első versszak így szól: „Az isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot...” A példák között több olyat is találunk, ahol Stoll Béla a lehetséges címváltozatok közül az archaikusabbat-szokatlanabbat választja: *Drága barátim = Drága barátaim, Hymnus a borhoz = Himnusz a borhoz, Hymnus az Élethez = Himnusz az élethez*, vagy ahol az ajánlást fogadja el címnek: *Herz Henrik Óméltóságának = [A költő olyan, mint a kisgyerek]*. De találunk érdekes példát ennek fordítottjára is. A Szabolcsi Miklós szerkesztette kötetben szerepel a *Virág Mártinak*, Stoll könyvében ilyen verset nem találunk, de fellehetjük végül is e címmel: *Virág*. S ha fellapozzuk a kötetet, a cím alatt — apróbb betűkkel — ajánlást olvashatunk: „Mártinak.” Hasonlóképp rövidül meg az eddig *Alkalmi vers a szocializmus állásáról Ignotusnak* ismert cím is, a címzett neve az ajánlás helyére kerül. A címfelvételnek ez a módja logikusan illeszkedik a Stoll következetességét igazoló megoldáshoz: bízva abban, hogy ez is érdekelheti az olvasót, más verseknél is feltünteteti az ajánlást. Így a *Kukoricaföld* (Osvát Ernőnek), a *Szeged alatt* (Fogadja Espersit János dr. szeretettel), az *Őszi alkonyat* (Kedves tanáromnak, Tettamanti Bélának), az *Ósapám* (Sz. Szigethy Vilmosnak), a *Lányszépség dicsérete* (Espersit Cacának), az *Anyám a mosásban gyászkoszorú* (Hirsch Albertné asszonynak sok szeretettel), az *Ars poetica* (Németh Andornak), a *Könnyű, fehér ruhában* (Ignotus Pálnak), a „*Költők és kora*” (Hatvany Bertalannak) című verseknél.

Néhány jól ismert vers esetében Stoll Béla gondolt az olvasókra azzal is, hogy megadta a címek eddig ismert és szerinte jogos formáját is. Így tett József Attila első versével is: kikereshetjük a *(De szeretnék gazdag lenni...)* és a *Kedves Jócó!* cím alapján is, de ha föllapozzuk, akkor már természetesen csak az utóbbi címmel találkozunk. Mindkét címével kikereshető a *Herz Henrik Óméltóságának* is. E szempontból a legérdekesebb példa ez eddig *[Juhász Gyulának]* címen ismert vers „sorsa”; kikereshetjük a korábban ismert címen, de a megadott oldalon *A Koszmosz éneke* című szonettkoszorút találjuk e néhány soros bevezetővel: „A melegszívű Költőnek, / a nagyszívű Embernek, / JUHÁSZ GYULÁNAK / aki örök Atyám és Bátyám, / nagy szeretettel és ezzel az ajánlásfélével:”, s az itt következő ajánlásvers nem más, mint a *[Juhász Gyulának]*.

A szövegűsre törekvés mellett a kötet másik legfontosabb eredménye a versek pontosabb datálása. Ahol több változat is ismert, két dátumot — a keletkezés és a végső megformálás időpontját — ad meg, egymástól törtjellel elválasztva; ahol bizonytalan a keletkezés ideje, ott szögletes zárójelbe tett kérdőjellel találkozunk. Több vers keletkezési időpontjának meghatározásában látunk változást a korábbi kiadásokhoz képest, s ez lényeges, mert a versek keletkezési körülményeinek-idejének pontosabb ismerete jelentősen hozzájárul az életmű mind teljesebb feltáráshoz-értelmezéséhez. Az újradatált versek nagy részénél egyévnnyi eltérést látunk. A korábbra datált versek a következők: 1924 helyett 1923-ra: *(A lovak)*; 1925 helyett 1924-re: *Esti felhőkön, Keserű, Én dobtam, Néha szigetek, Riának hívom, Kilóméterekekkel, Ekrazittömeg, Most fehér a tűz*; 1926 helyett 1925-re: *Ifjúmunkás, Fiala asszonyok éneke, Munkás, Kovács*; 1927 helyett 1926-ra: *Kultura*; 1928-ról 1927-re: *Dúdoló, Simon Jolán*; 1930-ról 1929-re: *Nyár*; 1931-ről 1930-ra: *Kispolgár, Farsangi lakodalom*; 1932-ről 1931-re: *Fagy, Bánat (Hát kijöttem...), Sárga füvek*; 1933-ról 1932-re: *(Tehervonatok tolatnak...), (Hová forduljon az ember...)*; 1934-ről 1933-ra: *(Magad emésztő...)*; 1936-ról 1935-re: *Biztató* (Csongodat ne bontsd ki...), *(Indiában, hol éjjel a vadak...)*. Későbbre datált versek: 1923-ról 1924-re: *Lányszépség dicsérete* (Dicsérlek hát...), *Gyémánt*; 1924-ről 1925-re: *(Bibliai), Isten* (Hogyha golyóznak...), *Istenem, Kertész leszek*; 1925-ről 1926-ra: *Kopogtatás nélkül, Beteg vagyok, Erősödik, (Anyám meghalt...), Négyen ugrottunk vízbe, Hajad az ujjamé*; 1927-ről 1928-ra: *József Attila* (Vidám és jó volt...); 1933-ról 1934-re: *Bérmunkásballada*; 1936-ról 1937-re: *(Szállj költemény...)*. Külön ki kell emelnünk azokat a

verseket, amelyeknek Stoll szerinti keletkezési ideje több évvel eltér az eddig ismert dátumoktól, így például a *Gyász és patyolat* 1923-ról 1928-ra, a *Hajón megyek Pestre* című 1926-ról 1924-re, a *Reggelit* és a *Tüzek énekét* 1928-ról 1925-re, a (*Mi emberek...*)-et és (*A kövezeten...*)-t 1935-ről 1933-ra teszi Stoll. A kötet megjelenése után javasolta Stoll Béla az *Arany* című vers újradatálását is, mégpedig 1937-ről 1929-re (Irodalomtörténeti Közlemények, 1980. 5—6. 700—702.).

A *József Attila minden verse és versfordítása* után fontos lenne, ha mihamarabb napvilágot látna — már a jegyzetapparátussal bővítve — az új kritikai kiadás, s egy olyan könyv is, amely a költő eredeti köteteinek sorrendjében közölné a verseket. Egy korábbi híradás (Esti Hírlap, 1978. 14. sz.) szerint: ha a kiadó igent mondana, Stoll Béla ezt a munkát is vállalja. (*Szépirodalmi.*)

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

Kocsis Rózsa Németh László-könyve

Németh László találó metaforája szerint a megismerés útvonala hasonlatos a turistáéhoz, aki megérkezvén egy idegen városba, nem utcáról utcára halad, hanem berohan a főtérre, előveszi a térképet, tervet készít, előbb az egészről szerez áttekintést, mielőtt a látványosságok tanulmányozásába fogna. Kocsis Rózsa könyve ilyen nélkülözhetetlen bédekker, bevezetés Németh László világába, eddigi tudásunk rendszerező összefoglalása, az írói munkásság házagtalan vázlata. Bizonyos enciklopédikus teljességigénnyel készült, de nem a szó filológiai, hanem logikai értelmében. A részletek kinagyításába vesző epizodizmus helyett az életmű eszmei-formai lényegét akarja megragadni, a szépiró portróját a legfeltűnőbb vonásokból összerakni. Pontos tervezete egy nagy monográfiának, habár számos kitűnő műelemzését is citálhatnánk bizonyítékkul. Becse, eredetisége az áttekintő kép megbízhatóságában van, ama törekvésben, hogy a korábbi részelemzések eklekticizmusát tisztázza, a szakirodalom ellentmondásait egy tudatos koncepció érvényesítésével feloldja. A centrum, ahonnan a szépiró Németh László teljesítményének teljes panorámája belátható: az író központi eszméje, a minőség forradalmának termékeny gondolata, a kör- és sugárutak pedig a regény- és drámaírói pálya nyomvonalai.

Kocsis Rózsa könyve fontos feladatot teljesít: visszaállítja a Németh László-i életmű — korábban főképp taktikai okokból megbontott — egységét. Számára a regény, dráma — nyelv, élet és gondolat ötvözete, amely együttesben az eszme a vezérlő és szervező elem. „Esszéinek magvát Németh köznyelvre fordítja, és az élet valóságának a közegébe helyezi” — állapítja meg a szerző. A gondolkodó és ábrázoló művész, a tanulmányíró és a szépiró Németh Lászlóban nem antagonizmus, hanem elválaszthatatlan egybetartozás. Az esszében fogalmi szinten ugyanazon minőségelv nyilatkozik meg, mint ami a regényben és drámában antropologikumként. A *Tanu* utáni szépirodalom megkérdőjelezné, sőt cáfolná a *Tanuban* kifejtett utópisztikus és programos elképzeléseket? Kocsis Rózsa okkal és jogosan cseréli föl a hagyományos sematikus modellt az összefüggések magyarázatának bonyolultabb és realizisztikusabb képletével. Ha maga az írói gondolkodás is drámai szerkezetű, ambivalenciákkal terhes, akkor az írói látomás legalább oly mértékben képviselése is az eszmének, mint amennyire kudarca. Biologikum és erkölcs, ösztön és tudat, közérzet és eszme: Németh valamennyi műfaját jellemző rétegezethez; e polifónia egyaránt jelen van a tanulmányokban és az ábrázoló művekben. A szerző jellemző módon a Janus-arcú minőségelvet főképpen humánus eszményként, messzenéző etikai utópiaként értelmezi. A művek világát beragyogó fényként. Ami benne praktikum, hely-